

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

“DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİ”

K A F E D R A S I

«Cinayət-axtarış hüququ» fənni üzrə

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu № 3

«Cinayət-axtarış hüququnun mənbələri»

vaxt – 4 saat
mühazirə - 2 saat
seminar – 2 saat

Tərtib etdi:

“DİO-nun ƏAF» kafedrasının baş
müəllimi, polis polkovnik-leytenantı

Salmanzadə Nurəddin

Mühazirə “DİO-nun ƏAF” kafedrasının iclasında müzakirə edilib və
bəyənilib. Protokol № _____ “ ” _____ 2018-ci il

BAKI – 2018

Mövzu № 3

«Cinayət-axtarış hüququnun mənbələri»

Mühazirənin planı:

GİRİŞ

1. Cinayət-axtarış hüququnun mənbələrinin anlayışı, növləri və ümumi səciyyəsi
2. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasları. Cinayət-axtarış hüquq normaları.
3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində yaranan hüquqi münasibətləri tənzimləyən qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar.

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. mad. 93, 147-149, 151-158. B. 1995;
2. Azərbaycan Respublikasının "ƏAF haqqında" Qanunu. mad. 2. Bakı, 1999;
3. Azərbaycan Respublikasının "Polis haqqında" Qanunu, Bakı, 1999;
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, 2000;
5. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi. Bakı, 2000;
6. Azərbaycan Respublikasının «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Kontitusiya Qanunu. 21.12.2011;
7. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin 10 avqust 2012-ci il tarixli Q18-001-12 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin normativ hüquqi aktlarının hazırlanması və qəbul edilməsi qaydalarına dair» Təlimat.
8. F.Muradov, N.Salmanzadə. «Cinayət-axtarış hüququ». Müh. toplusu. dərs vəsaiti. Bakı, 2018.
9. F.Məmmədov, M.Mustafayev. «Cinayət-axtarış hüququnun əsasları». Bakı, 2002. səh. 53-74;
10. K.Səlimov, Ş.Hüseynov, A.Mahmudov və başq. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsasları». I kitab, Bakı, 2008. səh. 198-235;
11. Ş.Hüseynov, R.Nəsirov, E.Muradov. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsasları». Dərs vəsaiti. Bakı, 2008. səh. 69-83;
12. F.Muradov, N.Salmanzadə. «Cinayət-axtarış hüququnun əsasları». Sxemlər albomu. Dərs vəsaiti. Bakı, 2015 səh. 20-30;
13. F.Muradov, N.Salmanzadə. «Cinayət-axtarış hüququnun əsasları. 100 suala 100 cavab». Dərs vəsaiti. Bakı, 2014 səh. 24-39;

GİRİŞ

Respublikamızda həyata keçirilən hüquqi islahatlar hüququn yeni müstəqil sahəsi kimi cinayət-axtarış hüququ sahəsini də əhatə etmişdir. Bu hüquq sahəsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan hüquq münasibətlərini tənzimləyir və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqində hüquqi təminatlar sistemini müəyyən edir.

Əvvəlki mövzularda qeyd olunduğu kimi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zəngin təzadlı tarixi keçmişə malik olmasına və cinayətkarlıqla mübarizədə əvəzsiz rol oynamasına baxmayaraq, lazımi elmi-nəzəri səviyyədə tədqiq edilib araşdırılmamışdır. Bunun da əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas hissəsini qeyri-aşkar fəaliyyət təşkil edir. Lakin hazırki dövrdə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qanunvericilik bazasının mövcud olması müəyyən növ ictimai münasibətlərin nizamlanmasından irəli gəlir. Bütün qeyd olunan məsələlərlə yanaşı, «Cinayət-axtarış hüququ» fənninin predmetinə bir hüquq sahəsi olaraq cinayət-axtarış hüququnun mənbələri daxildir. Müasir dövrdə mövcud olan və formalaşan cinayət-axtarış hüququnun mənbələrinin təhlil olunaraq öyrənilməsi olduqca vacibdir. Bu baxımdan bu mövzumuz cinayət-axtarış hüququnun milli və beynəlxalq-hüquqi mənbələrinin, əməliyyat-axtarış qanunvericiliyinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur ki, bununla əlaqədar mühazirədə qeyd olunan fikir və məlumatların Polis Akademiyasında təhsil alan kursant və dinləyicilər tərəfindən öyrənilərək mənimsənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sual 1.

Cinayət-axtarış hüququnun mənbələrinin anlayışı, növləri və ümumi səciyyəsi

Hüquq nəzəriyyəsinin əsas institutlarından biri də hüququn mənbələridir. «Hüququn mənbəyi» anlayışı müxtəlif mənalarda (genetik, ideoloji və formal yuridik) işlədilməsinə baxmayaraq, hüquq nəzəriyyəsində daha çox yuridik mənada işlədilir və onun məhz bu mənada izahına daha çox üstünlük verilir. Ümumiyyətlə, həmin kateqoriyanın bu mənada işlədilməsi hüquq nəzəriyyəsində ümumi ənənəyə çevrilmişdir.

Beləliklə, hüquq nəzəriyyəsində özünə geniş yer almış ənənəyə əsasən, dövlət iradəsinin ümumməcburi hüquq normaları kimi ifadəsinin üsul və formaları yuridik mənada hüquq mənbələri hesab olunur. Bu halda hüquq normasının zahiri ifadə və cəmiyyətə çatdırılma formaları və üsulları əsas götürülür. Hüquq normasının zahiri ifadəsi deyərkən, normanın məzmununun zahiri ifadə forması nəzərdə tutulur.

Hüququn mənbələri hüquq normalarının təsbit olunduğu rəsmi dövlət sənədidir. Hüquq ədəbiyyatlarında hüquq mənbələrinin növlərinə əsasən aşağıdakılar aid edilir:

- hüquqi adətlər;
- normativ-hüquqi aktlar;
- normativ müqavilələr;
- məhkəmə presedenti;
- hüququn ümumi prinsipləri.

Hüquqi adət uzun müddət təkrar olunmaqla faktiki olaraq konkret ictimai münasibətləri tənzimləyən və ya bilavasitə münasibətdə ifadə olunan və dövlət tərəfindən hüquqi əhəmiyyətli norma kimi qəbul edilən (sanksiyalaşdırılan) normativ qaydadır.

Normativ-hüquqi akt səlahiyyətli dövlət orqanlarının və ya bilavasitə xalqın hüquqyaratma fəaliyyəti nəticəsində (referendum yolu ilə) rəsmi yazılı sənəd formasında yaranan və ümumi məcburi xarakterli hüquq normaları müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən, dəfələrlə tətbiq olunan aktdır.

Normativ müqavilə tərəflərin razılığı əsasında yaranmaqla hüquqi normalar müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən normativ aktdır.

Məhkəmə presedenti konkret iş üzrə səlahiyyətli məhkəmə orqanı tərəfindən qəbul olunan və eyni, həmçinin aşağı instansiya məhkəmələri tərəfindən analoji işlərin həllində rəhbər tutulan normativ əhəmiyyətli qərardır. (Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində əsas olaraq tətbiq edilmir).

Hüququn ümumi prinsipləri bütövlükdə hüququn və ya onun müəyyən sahələrinin ilkin, əsas və prinsipial müddəalarıdır. Hüququn ümumi prinsiplərinin hüququn mənbəyi kimi çıxış etməsi konkret norma olmadıqda münasibətin tənzimlənməsi və ya məhkəmə tərəfindən mübahisəli həll

olunması, işə baxılması üçün əsas prinsiplərin rəhbər tutulması ilə bağlıdır. Ümumi prinsiplərin hüququn mənbəyi kimi çıxış etməsi bəzi dövlətlər üçün (məsələn, Fransa, Rusiya Federasiyası) xarakterikdir.

Hüquq sistemləri daxilində mövqeyinə və əhəmiyyətinə görə hüququn mənbələri iki qrupa bölünür:

- hüququn əsas (ilkin) mənbələri;
- hüququn tamamlayıcı (törəmə) mənbələri.

Bu bölgüyə əsasən hüquqi adət, normativ-hüquqi aktlar, məhkəmə presedenti hüququn əsas mənbələri hesab olunur. Tamamlayıcı mənbələrə isə normativ müqavilə və hüququn ümumi prinsipləri aiddir.

Hüququn əsas mənbələri ilkin mənbələrdir və onlar hüquq sistemində aparıcı rola malikdir. Hüququn tamamlayıcı mənbələri isə əsas mənbələrə əlavə olunan, hüquq sistemi daxilində bütövlük yaradan və onun inkişafına yönələn mənbələrdir. Tamamlayıcı mənbələr əsas mənbələr olmadan öz əhəmiyyətini itirir.

Hüquq ədəbiyyatında hüququn mənbəyi kimi adətən dövlətin qanunvericilik fəaliyyətinin zahiri forması ifadə olunur, yəni hüquq normalarını müəyyən edən səlahiyyətli dövlət orqanlarının aktları başa düşülür. Davranış qaydasının hüquq norması olması üçün o, müəyyən hüquqi formaya salınmalıdır. Bu, dövlətin hüquqyaratma fəaliyyəti nəticəsində baş verir ki, bunun köməyi ilə qanunvericinin iradəsi öz ifadəsini icra üçün məcburi olan bu və ya digər normativ aktlarda tapır.

Hüquqi aktların ifadə üsulları, formaları hüququn yuridik mənada mənbələri adlandırılır. Hüququn mənbələri hüquq normalarının təsbit olunduğu rəsmi dövlət sənədləridir. Məsələn, qanun, prezidentin fərman və sərəncamları, hökumətin qərarları və s.

Yuxarıda qeyd olunan, hüquq nəzəriyyəsinin fundamental əsaslarını rəhbər tutaraq, cinayət-axtarış hüququnun mənbəyini, mənbələr sisteminin məzmununu və mahiyyətini açıqlamaq olar. Bildiyimiz kimi, hüququn, onun müxtəlif sahələrinin ümumi maddi mənbələri inkişaf edən ictimai münasibətlərdir. Cinayət-axtarış hüququ da bir hüquq sahəsi kimi özünün tənzimləmə predmetinə malikdir ki, bu da əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı yaranan, inkişaf edən və xitam olunan ictimai münasibətlərdir. Bu baxımdan cinayət-axtarış hüququnun mənbələri dedikdə, həmin hüquq sahəsində mövcud olan normaların rəsmi ifadə formaları nəzərdə tutulur.

«ƏAF haqqında» Qanun qəbul edilənədək cinayət-axtarış hüququnun normaları hansı formada təzahür etmişdir? Doğrudanmı, cinayət-axtarış hüququ yalnız bir mənbəyə (normativ akta) malik olmuşlar? Bu suallara cavab verərkən, nəzərə almaq lazımdır ki, cinayət-axtarış hüququnun ümumi maddi mənbəsi ictimai münasibətlər hesab edilir və bu ictimai münasibətlər fasiləsiz olaraq dəyişir, inkişaf edir. Ona görə də cinayət-axtarış hüquq normalarının yalnız bir formada – qanun formasında təzahür etməsi mümkün deyildir. Cinayət-axtarış hüquq normaları üçün yuxarıda qeyd etdiyimiz mənbələrin bəziləri xarakterikdir və qanunda təsbit olunana qədər mövcud olmuş, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində ənənəvi olaraq

tətbiq olunmuş, sonradan qanun şəklində rəsmiləşdirilmişdir. Şübhəsiz ki, buna görə müasir dövrdə həmin mənbələrdən normativ-hüquqi aktlar daha böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ümumilikdə qeyd etsək, cinayət-axtarış hüququnun mənbələrini kifayət dərəcədə böyük həcmə malik 2 qrupa bölmək olar: milli və beynəlxalq-hüquqi mənbələr. Cinayət-axtarış hüququnun milli-hüquqi mənbələri sırasında normativ hüquqi aktı, normativ müqaviləni və hüquqi adəti misal göstərmək olar.

Cinayət-axtarış hüququnun milli-hüquqi mənbələri sırasında ilk növbədə **hüquqi adətlər** qeyd edilməlidir. Hüquqi adətlər uzun müddət ərzində təkrar edildiyinə görə adət şəklinə düşmüş və dövlət tərəfindən sanksiyalaşdırılmış ümumi məcburi davranış qaydalarıdır.

Hüquqi adətlərdən danışarkən, qeyd etmək lazımdır ki, onlar bəzən dövlət tərəfindən sanksiyalaşdırılmadan da paralel mövcud olurlar. Qanundan kənar qalmış adətlər heç də həmişə ictimai münasibətlərin nizamlanmasına müsbət təsir etmir, yəni, təsir iki cür – müsbət və mənfi olur. Məsələn, sovet dövrünün 30-cu illərində əməliyyat-axtarış orqanlarının təcrübəsində «müttəhimin təqsirini könüllü etirafı bütün sübutların şahıdır» kimi əsassız tezis bir sıra mənfi adətlərin kök salmasına təsir etmişdir.

İctimai münasibətlərin tənzimlənməsinə adətlərin müsbət təsirinin inkişaf etdirilməsində normativ-hüquqi aktın rolu əvəz edilməzdir. Çünki, normativ-hüquqi aktda öz əksini tapmış adətlər artıq ümumi məcburi xarakter almış olur.

Normativ-hüquqi akt eyni zamanda ictimai münasibətlərin normal funksiyasına mane ola biləcək adətlərin aradan qaldırılmasında da müsbət rol oynayır. Belə adətlər ya birbaşa qanunla qadağan edilir, ya da onları neytrallaşdırmaq üçün mexanizm nəzərdə tutulur. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş, konstitusion hüquqları məhdudlaşdırılan tədbirlərin tətbiqi üçün qanun şərtlər müəyyən edir və belə tədbirlərin məhkəmə qərarı əsasında həyata keçirilməsini və bunun xüsusi qaydasını nəzərdə tutur ki, bu da belə tədbirlərin əsassız tətbiq olunmasının qarşısını alır, buna nəzarəti təmin edir. Bunun təmin olunması sui-istifadə hallarının və digər qeyri-qanuni hərəkətlərin qarşısını alır. Bu baxımdan ƏAF haqqında qanunvericilik əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların təcrübəsində kök salmış neqativ adətlərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır.

Cinayət-axtarış hüququnun milli mənbələri sırasında mərkəzi yeri **Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları** tutur. Bu obyektiv olaraq ictimai münasibətlərin dinamikliyindən, dəyişkənliyindən və inkişafından irəli gəlir. Sürətlə dəyişən, inkişaf etməkdə olan ictimai münasibətlərə tez bir zamanda reaksiya vermək, tələblərini ödəmək üçün ən yaxşı vasitə normativ hüquqi aktdır.

Cinayət-axtarış hüququnun bu mənbəyinin dairəsi olduqca genişdir. Bura Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından tutmuş idarədaxili

normativ hüquqi aktların hamısı daxildir. Bütün bunlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin normativ-hüquqi tənzimlənməsinin böyük hissəsini təşkil edir.

Normativ hüquqi aktlar hüquqi qüvvəsinə görə qanun və qanunqüvvəli aktlara bölünür. Hüququn mənbələrinə ilk növbədə qanunlar aid edilir. Qanunlar dövlətin ali nümayəndəli orqanı – Milli Məclis tərəfindən qəbul olunan və yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan normativ-hüquqi aktdır. Məsələn, «ƏAF haqqında», «Polis haqqında», «Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında» və s. qanunlar Milli Məclis tərəfindən Konstitusiyaya uyğun olaraq qəbul olunur. Konstitusiya bütün hüquq sisteminin başlanğıcı kimi hüququn əsas mənbəyi olduğundan, ƏAF qanunvericiliyi üçün də hüquqi bazadır və onun xarakterini müəyyən edir.

Cinayət-axtarış hüququnun mənbəyi kimi qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar içərisində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları, sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları və ƏAF subyektlərinin normativ aktları mühüm yer tutur. Bu sıradan «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» 1994-cü il 09 avqust tarixli, «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Qanunun tətbiq edilməsi barədə» 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarını misal göstərmək olar.

Cinayət-axtarış hüququnun mənbələrindən biri də **normativ müqavilələrdir**. Hüquq nəzəriyyəsində normativ müqavilə tərəflərin razılığı əsasında yaranan, hüquq normaları müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən normativ akt kimi qeyd olunur. Ən mühüm normativ müqavilələr dövlətlərin razılığı ilə müəyyənləşən ümumi məcburi xarakterli normalardan ibarət müqavilələrdir. Normativ müqavilələr normativ-hüquqi aktlardan fərqli olaraq, bir tərəfin yox, bir neçə tərəfin könüllü iradə ifadəsi və qarşılıqlı razılaşması əsasında yaranır. Normativ müqavilələr iki qismə beynəlxalq və dövlətdaxili müqavilələrə bölünür. Hazırda beynəlxalq müqavilələr dövlətlərarası münasibətləri tənzimləməklə yanaşı, dövlətdaxili münasibətlərin tənzimlənməsində də çox mühüm rol oynayır. Dövlətdaxili müqavilələri isə daha çox əmək kollektivləri ilə müəssisələrin rəhbərliyi arasında qarşılıqlı razılaşma əsasında bağlanan müqavilələr təşkil edir.

Normativ müqavilənin cinayət-axtarış hüququnun mənbələri sırasına aid edilməsi onun heç də hüququn ənənəvi mənbələrindən biri olması ilə bağlı deyildir. Azərbaycan Respublikasının əməliyyat-axtarış orqanlarının təcrübəsində hüquq münasibətlərinə müqavilə forması tətbiq olunmaqdadır. Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin müqavilə formasında mövcud olması Azərbaycan Respublikası «ƏAF haqqında» Qanunun 17-ci maddəsindən irəli gəlir. Həmin maddənin II bəndində qeyd edilir: «Əməliyyat-axtarış tədbirlərində şəxslərin könüllü iştirakı bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilə bilər». Maddənin göstərilən bəndi imperativ xarakter daşıyır. Deməli, bu münasibətlərin digər formada təzahür etməsi mümkün deyil.

Qanunun 17-ci maddəsinin II hissəsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətində meydana gələn münasibətlərin mühüm bir hissəsini (konfidentlərin cəlb olunmasını) əhatə edir. Bu münasibətlərin meydana gəlməsi yalnız normativ müqavilə əsasında mümkündür. Əməliyyat-axtarış orqanının və ya onun əməkdaşının konfidentlə bağladığı müqavilə hər iki tərəf üçün qarşılıqlı hüquq və vəzifələrin meydana gəlməsinə əsas olur. «ƏAF haqqında» Qanunun başqa bir maddəsində (maddə 7, bənd 4) qeyd olunur ki, ƏAF subyektləri əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı müqavilə və ya şifahi razılığa əsasən fiziki və hüquqi şəxslərin yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından və otaqlarından, nəqliyyat vasitələrindən və ya digər əmlakından istifadə etmək hüququna malikdir». Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, normativ müqavilə cinayət-axtarış hüququnun hüquqi mənbələrindən biridir.

Cinayət-axtarış hüququnda yuxarıda qeyd etdiyimiz müqavilələr mülki hüquq baxımından nəzərdə tutulmuş müqavilələrdən qismən fərqlənir. ƏAF sahəsində mövcud olan müqavilələr hüquqi akt olub, bağlanması və qüvvəyə minməsi hüquqi nəticələrlə bağlıdır və bu prosesdə xüsusi cinayət-axtarış hüquqi münasibətləri yaranır. Bununla yanaşı, belə müqavilə həmçinin digər hüquq münasibətlərinin (əmək, mülki-hüquq və s.) yaranmasına da səbəb olur.

ƏAF subyektləri ilə vətəndaşlar arasında bağlanmış müqavilə yazılı formada rəsmiləşdirilir və ƏAF-in məqsədləri və onlara nail olmaq vəzifələrinin həyata keçirilməsinə dair onun iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini əhatə edir.

Mülki hüquqi müqavilə fərdi, xüsusi marağa xidmət edirsə, əməliyyat-axtarış müqaviləsi cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən nəticələrin əldə edilməsinə – insanları, cəmiyyət və dövləti cinayətkar qəsdlərdən qorumağa xidmət edir.

Bağlanan müqavilələrdə onun predmeti və qüvvədə olma müddəti, tərəflərin hüquq və vəzifələri, köməkliliyin əvəzli olub-olmaması, həmçinin onun uzadılma şərtləri və qaydaları göstərilir. Müqavilədə tərəflərin ƏAF-ın vəzifələrinin həlli ilə bağlı hansı öhdəlikləri öz üzərinə götürməsi qeyd olunur.

Əgər müqavilənin mətnində başqa müddət göstərilməyibsə, o, hər iki tərəfdən imzalandığı andan qüvvəyə minir. Müqavilə vaxtından əvvəl də öz qüvvəsini itirə bilər və buna səbəb müxtəlif əsaslar ola bilər (məsələn, müqavilə bağlanması üçün əsas olan məqsədə vaxtından əvvəl nail olmaqla, şəxsin xəstəliyi, əməliyyat imkanlarının itirilməsi, tərəflərdən birinin müqavilənin şərtlərinə əməl etməməsi və s.).

Məhkəmə presedenti. Məhkəmə presedenti bildiyimiz kimi, ingilissakson hüquq sisteminin nüvəsini, mühüm mənbəyini təşkil edir. Məhkəmə presedentinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, həmin məhkəmə tərəfindən konkret iş üzrə çıxarılan qərar həmin və ya aşağı instansiyadan olan məhkəmələr üçün analoji işlərin həll edilməsində bir qayda kimi istifadə edilir. Məsələn, bir sıra MDB-yə üzv ölkələrində, o cümlədən RF-də ƏAF

sahəsində belə qərarlar ali məhkəmə tərəfindən qəbul edilmişdir. Məsələn, 14 iyul 1998-ci il RF-nin Konstitusiyaya Məhkəməsi RF-nin «ƏAF haqqında» Federal Qanununun bir sıra müddələrinin Konstitusiyaya müvafiq olmasına dair vətəndaş İ.Q.Çernovanın şikayət ərizəsi ilə bağlı yoxlama əsasında qərar çıxarmışdır. Bu qərada müəyyən edilmişdir ki, RF-nin 12 avqust 1995-ci il tarixli «ƏAF haqqında» Federal Qanununun müddələrinin tətbiqi ilə bağlı vətəndaş Çernovanın şikayətində göstərilən konstitusion hüquqlarının pozulması hallarına yol verilməyibdir və əməliyyat-qeydiyyat işinin açılması konstitusion hüquqların məhdudlaşdırılması ilə bağlı ƏAT-nin keçirilməsinə yol vermir.

Bu qeyd edilənlərlə yanaşı, məhkəmə hakimiyyətinin bir sıra digər aktları da var. Məsələn, RF Ali Məhkəməsinin Plenumu 24 dekabr 1993-cü il tarixli 13 nömrəli Konstitusiyanın 23 və 25-ci maddələrinin tətbiqi ilə bağlı və 31 oktyabr 1995-ci il tarixli «Məhkəmə prosesinin həyata keçirilməsində məhkəmələr tərəfindən RF Konstitusiyasının tətbiq edilməsi haqqında» qərar qəbul etmiş və onlarda ƏAF-ın hüquqi nizamlanmasının bir sıra çox vacib aspektlərinin şərhini verilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində aparılan islahatlar məhkəmə orqanlarının hakimiyyətin müstəqil bir qolu kimi formalaşmasında icra və qanunvericilik hakimiyyəti arasında həqiqi arbitrlərin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi də məhkəmə orqanlarının iştirakı olmadan mümkün deyildir. Bir sıra əməliyyat-axtarış tədbirləri mövcuddur ki, onlar qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəmənin qərarı ilə həyata keçirilə bilər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı konkret bir məsələnin həllində məhkəmələr əgər qanunda nəzərdə tutulmayıbsa, hüququn analogiyasına görə qərar çıxarmırlar. Təcrübədə bəzi cinayət işləri üzrə Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarları mövcuddur. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 10-cu maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və digər qanunlarının təfsiri cinayət prosesi iştirakçılarna o halda məcburidir ki, bu təfsir Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarında verilmiş olsun. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahları cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar üçün tövsiyə xarakteri daşıyır.

Lakin, təcrübədə bu vaxta qədər ƏAF haqqında qanunvericiliyin təfsiri ilə bağlı hər hansı məhkəmə qərarı mövcud deyildir. Bəlkə də, yaxın dövr üçün məhkəmə presedenti Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində özünə yer tapacaqdır. Ancaq müasir təcrübədə, o cümlədən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti təcrübəsində məhkəmə presedentinin hüquq mənbəyi kimi qəbul etməyə kifayət qədər material yoxdur.

Cinayət-axtarış hüququnun beynəlxalq-hüquqi mənbələri. Cinayət-axtarış hüququnun beynəlxalq-hüquqi mənbələrinə müxtəlif hüquqi qüvvəyə malik, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı konvensiya, pakt və sazişləri aid etmək olar. Bu növ hüquqi sənədlərin qeyd olunan

mənbələrə aid edilməsinin əsasını Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin II hissəsi və 151-ci maddəsi təşkil edir.

Məlumdur ki, beynəlxalq hüquq normaları yalnız daxili hüquq sistemlərinin iştirakı ilə lazımi qaydada realizə oluna bilər. Təcrübədən irəli gələrək, beynəlxalq müqavilələrin dövlətdaxili qüvvəsinin təmin edilməsinin 3 əsas üsulunu ayırmaq olar:

- qəbuletmə;
- inkorporasiya;
- transformasiya.

Qəbuletmə onu bildirir ki, beynəlxalq müqavilə müddəaları daxili hüquq sistemində olduğu kimi özü-özlüyündə qüvvədə olur. Onlar öz beynəlxalq xarakterini və mənşəyini saxlayır. Lakin, mülki hüquq qaydası çərçivəsində tətbiq olunur. İnkorporasiya zamanı beynəlxalq müqavilə normaları daxili hüquqa mahiyyətə daxil edilir və milli hüquq kimi tətbiq olunur.

Transformasiya isə o deməkdir ki, bu halda müqavilə müddəaları dövlətdaxili hüquqa ayrı-ayrı qanunvericilik aktları, yeni əlavə və dəyişikliklər vasitəsilə daxil edilir (transformasiya edilir).

Azərbaycan Respublikası inkorporasiya yolunu seçmişdir. Belə ki, Konstitusiyamızın 148-ci maddəsinə görə «Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsidir».

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla, milli qanunvericilik sistemində daxil olan normativ-hüquqi aktlarla Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Cinayət-axtarış hüququnun beynəlxalq-hüquqi mənbələri aşağıdakı formada qruplaşdırılır:

a) universal xarakterli, məsələn, BMT-nin «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında» 16 dekabr 1996-cı il tarixli Paktı; 1988-ci il tarixli «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında» Vyana Konvensiyası; 2000-ci il tarixli «Transmilli, mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə haqqında» Palermo Konvensiyası və s.

b) regional əhəmiyyətli: Avropa Şurasının 4 noyabr 1950-ci il tarixli «İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında», 13 dekabr 1957-ci il tarixli «Hüquq pozanların verilməsi haqqında» Konvensiyaları, «MDB iştirakçısı olan ölkələrin cinayətkarlığa qarşı mübarizə haqqında» 25 noyabr 1998-ci il tarixli sazişi və s.

c) İkitərəfli və çoxtərəfli sazişlər: Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım haqqında» 1992-ci il 22 dekabr tarixli Müqavilə; Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında hüquqi yardım haqqında» 2 noyabr 1992-ci il tarixli Müqavilə; GUÖAM-in iştirakçı dövlətlərinin hökumətləri arasında terrorizmlə, mütəşəkkil cinayətkarlıqla və cinayətkarlığın digər təhlükəli

növləri ilə mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında» 20.07.2002-ci il tarixli Saziş; Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikaları arasında terrorizm, mütəşəkkil cinayətkarlıq və digər ağır cinayətlərə qarşı mübarizə haqqında» 30.04.2002-ci il tarixli Saziş.

Cinayət-axtarış hüququnun beynəlxalq-hüquqi mənbələri sırasına eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanları və xüsusi xidmətlərinin xarici dövlətlərin analoji xidmətləri ilə imzaladığı saziş və protokollar da daxildir. Məsələn, «Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi və Rusiya Federasiyasının Narkotiklərin dövriyyəsinə nəzarət üzrə Federal xidməti arasında «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizədə əməkdaşlıq haqqında» 04.04.2008-ci il tarixli Saziş; «Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi və Misir Ərəb Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi arasında cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında» 2007-ci il tarixli Anlaşma Memorandumu və s.

Cinayət-axtarış hüququnun yuxarıda qeyd edilən beynəlxalq-hüquqi mənbələrinə həmçinin beynəlxalq təşkilatların məcburi olmayan və yalnız tövsiyə xarakteri daşıyan beynəlxalq-hüquqi aktları da aid edilir. Məsələn, BMT-nin 17 dekabr 1999-cu il tarixli «Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının Davranış Məcəlləsi, 7 sentyabr 1990-cı il tarixli «Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları tərəfindən gücün və odlu silahın tətbiqinin əsas prinsipləri», MDB iştirakçısı olan dövlətlərin Parlamentlərarası Assambleyasının iclasında qəbul edilmiş «ƏAF haqqında» Model Qanunu və s.

Cinayət-axtarış hüququnun beynəlxalq-hüquqi mənbələrinə dair qeyd edilən fikirlərin mahiyyəti bir daha təsdiqləyir ki, bu mənbələr özünəməxsus xarakterinə görə digər hüquq mənbələrindən fərqlənir və onun formalaşması, inkişafı və tətbiqi prosesi müasir reallıqda bir zərurətdir.

Sual 2.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasları. Cinayət-axtarış hüquq normaları

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktlarından, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilini və taktikasını tənzimləyən normativ hüquqi aktlar qəbul edirlər. Bu fəaliyyət qeyd olunan normativ-hüquqi aktlara əsasən həyata keçirilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasları nəinki onda yaranmış hüquqi münasibətləri tənzimləyir, habelə cinayətkarlığın səviyyəsinin aşağı salınması, onun yaranma səbəblərinin aradan qaldırılması üçün zəruri olan yeni münasibətlərin qurulmasına, möhkəmləndirilməsinə şərait yaradır.

Problemə hansı müstəvidən baxılmasından asılı olaraq hüquqi nizamlanmanın əsaslandırılmış səviyyələri fərqləndirilir. Qeyd olunan məsələdə xüsusi olaraq normativ aktın hüquqi qüvvəsi və onun təsirinin məkan etibarını ilə hədlərini ayırırlar. Burada ən vacibi odur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi nizamlanması səviyyəsinə normativ-hüquqi aktın hüquqi qüvvəsini əks etdirən müstəvidə baxılsın. Məhz bu baxımdan hüquqi nizamlamanın 3 səviyyəsini fərqləndirirlər:

- əsas (baza);
- orta (və ya inkişaf edən);
- təfsilati (detallaşdırıcı).

Əsas (baza) səviyyəsində hüquqi nizamlanma konstitusiya və konstitusiya qanunları səviyyəsində həyata keçirilir. Bəzi ədəbiyyatlarda bunu hüquqi nizamasalmanın konstitusiya səviyyəsi də adlandırırlar.

Orta (inkişafda olan) səviyyədə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində ictimai münasibətlər, bir qayda olaraq, adi qanunlarda, məcəllələrdə öz əksini tapmalıdır. Bu səviyyədə hüquqi nizamlanma yalnız qanun və məcəllələrdə öz modelinin tapılmasını tələb edən ictimai münasibətləri əhatə edir. Bu qanun və məcəllələrdə blanket, göndərici xarakterli normalar olur ki, nəticədə hüquqi nizamlanmanın bir variantı kimi konkret normativ aktlar ola bilər. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 12-ci bəndində «nəzarət qaydasında mal alınması» kimi əməliyyat-axtarış tədbiri qeyd edilmişdir, lakin bu qanunun rəsmi təfsiri olmadığından, onun elə bir müddəası yoxdur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin konkret olaraq narkotik vasitələrin, odlu silahın qeyri-legal dövriyyədən götürülməsi üçün həyata keçirməsi qaydasını müəyyən etsin. Belə norma Azərbaycan Respublikasının «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» 28 iyun 2005-

ci il tarixli Qanununun 31-ci maddəsi ilə qismən müəyyənləşdirilir. Bu səviyyədə ictimai münasibətləri nizamlayan normativ-hüquqi aktlar sırasına cinayət, cinayət-prosessual, gömrük, vergi, cəza-icra məcəllələrini də aid etmək olar.

Təfsilati (detallaşdırıcı) səviyyədə nizamasalma qanunqüvvəli normativ-hüquqi aktlar səviyyəsində həyata keçirilir. Hüquq nəzəriyyəsinə əsasən, bu səviyyədə qanunqüvvəli normativ-hüquqi aktları qəbul edən orqanların vəziyyətindən, habelə aktların xarakter və təyinatından asılı olaraq ümumi qanunqüvvəli aktlara, yerli qanunqüvvəli aktlara, idarə və idarələrarası (sahələrarası) səciyyəli qanunqüvvəli normativ-hüquqi aktlara bölmək olar. Bu aktlarda aparıcı yer prezident fərmanlarına, hökumət qərarlarına məxsusdur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasını təşkil edən normativ-hüquqi aktları 6 qrupda sistemləşdirmək olar.

Birinci qrupa Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Konstitusiya qanunlarını aid etmək olar. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əməliyyat-axtarış fəaliyyəti münasibətlərinin bilavasitə obyektinin sonrakı inkişafının və tənzimlənməsinin dairəsinin və istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi üçün ilkin hüquqi əsası təşkil edir. Konstitusiyanın ali hüquqi mahiyyəti ilkin mərhələdə özünü iki cür ifadə edir. Birinci, onun normaları qanunların və qanunqüvvəli normativ-hüquqi aktların üzərində ali hüquqi qüvvəyə malikdir, yəni onda prioritet xarakter daşıyır. İkincisi, qanunların özləri və digər aktlar Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş dövlət orqanları tərəfindən və müəyyən olunmuş qaydada qəbul olunurlar.

Hüquqi əsasların ikinci qrupunu və ya başqa sözlə desək, özəyini «ƏAF haqqında» Qanun təşkil edir. Bu kompleks məzmunlu ali hüquqi qüvvəyə malik normativ-hüquqi aktdır. «ƏAF haqqında» Qanun 28 oktyabr 1999-cu ildə Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş, 11 noyabr 1999-cu ildə onun tətbiq edilməsinə dair prezident fərmanı imzalanmış və 17 noyabr 1999-cu ildə qüvvəyə minmişdir. «ƏAF haqqında» Qanunun preambulasında qeyd olunur ki, «bu qanun ƏAF-ın həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquqi münasibətləri tənzimləyir və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqində hüquqi təminatlar sistemini müəyyən edir.

Məhz bu baxımdan «ƏAF haqqında» Qanun əməliyyat-axtarış fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktların nüvəsini təşkil edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bu və ya digər məsələlərini tənzimləyən digər normativ-hüquqi aktlar Konstitusiyaya uyğun olmaqla, həm də «ƏAF haqqında» Qanunun norma və prinsiplərinə uyğun olmalıdır. Çünki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində meydana gələn ictimai münasibətlərin əsas hissəsi bu qanunla tənzimlənir və orada əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas prinsipləri, məqsəd və vəzifələri əks olunmuşdur.

Keçmiş SSRİ-yə daxil olan respublikalarda, o cümlədən Azərbaycanda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsindəki ictimai münasibətlər əsas etibarlı ilə qanunaltı normativ aktlar, xüsusilə də idarə səciyyəli əmr, təlimatlarla

tənzimləndirdi. Həmin normativ-hüquqi aktlar kifayət dərəcədə hüquqi tələblərə, sosial-kriminoloji əsaslara söykənməyərək qəbul edilirdi, eyni zamanda dövlət və ictimai nəzarətdən kənar qalırdı.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında təməli qoyulmuş və inkişaf etdirilən hüquqi islahatlar nəticəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində də hüquqi əsasların yaradılması istiqamətində mühüm tədbirlər görülmüşdür. Məhz bu islahatlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin tənzimlənməsinin qanunaltı səviyyədə qanunvericilik səviyyəsinə keçməsinə təkan verdi və nəticədə 28 oktyabr 1999-cu ildə «ƏAF haqqında» Qanun qəbul olundu ki, bunu da qanunvericilik siyasətində tarixi bir hadisə kimi qiymətləndirmək olar. Bununla əməliyyat-axtarış fəaliyyəti cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində dövlət hüquqi fəaliyyət forması statusu aldı.

Qanunun rolu və əhəmiyyətinin kifayət dərəcədə artmasının əsas səbəblərindən biri də odur ki, o, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində ən mühüm və əhəmiyyət kəsb edən münasibətləri bəyan edən ilk və açıq formada qəbul olunmuş ali qüvvəli normativ-hüquqi aktdır. Bu işə öz növbəsində cinayət işləri üzrə prosesual fəaliyyətdə və məhkəmə prosesində onun müddəalarına açıq-aşkar istinad edilməsinə imkan verir.

İstifadə edilməni asanlaşdırmaq üçün Qanunun strukturu fəsillər və maddələr üzrə sistemləşdirilmişdir ki, həmin fəsil və maddələrdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məzmunu öz əksini tapmışdır. Bu normativ aktın strukturunun ilkin elementi maddədir. Maddə müxtəlif münasibətləri tənzimləyən hissələrə malik ola bilər. Maddələr fəsillər üzrə birləşdirilmişdir. Fəsillərin, maddələrin nömrələnməsi akta sonradan daxil edilən dəyişikliklər zamanı daim qalır.

Qüvvədə olan «ƏAF haqqında» Qanun preambuladan, 3 fəsildən, 24 maddədən (Qanun ilkin qəbul edilərkən 21 maddədən ibarət olmuş, sonradan 3 yeni maddə - 14-1; 14-2 və 19-1 əlavə edilmişdir) və keçid müddəalardan ibarətdir.

I fəsil – ümumi müddəalar (1-9-cu maddələr). Bu fəsildə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin anlayışı, onun məqsədləri, vəzifələri, bu fəaliyyətin hüquqi əsasları, prinsipləri, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatları, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri, onların vəzifələri, hüquqları, səlahiyyət hədləri və s. öz əksini tapmışdır.

II fəsil – əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi (10-16-cı maddələr). Bu fəsildəki maddələrlə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısı, həyata keçirilməsinin səbəb və əsasları, onların tətbiqinin şərtləri, əməliyyat-qeydiyyat işi, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyətində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq edilməsi, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsinin qaydası müəyyən edilmişdir.

III fəsil – yekun müddəalar (17-21-ci maddələr). Burada əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin hüquqi və sosial müdafiəsi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin maddi-texniki

və maliyyə təminatı, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində qanunçuluğun təminatı və onun pozulmasına görə məsuliyyət, məhkəmə və prokuror nəzarəti öz əksini tapmışdır.

Keçid müddəalarında «ƏAF haqqında» Qanunun qüvvəyə minməsi və onun tətbiq olunması ilə əlaqədar müvəqqəti xarakter daşıyan müddəalar göstərilmişdir. Son illərdə qanuna edilən əlavə və dəyişikliklər nəticəsində maddələrin sayı 24 olmuşdur.

Bundan əlavə, «ƏAF haqqında» Qanunda xüsusi siyahılar öz əksini tapmışdır, yeni sıra üzrə müəyyən tədbirlər, qaydalar və s. sadalanmış, həmçinin belə sıralanmanın siyahısı verilmişdir. Məsələn, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısı – maddə 10, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin səbəb və əsasları – maddə 11, əməliyyat-qeydiyyat işləri – maddə 15 və s.

Təsir dairəsinə görə «ƏAF haqqında» Qanun ölkənin daxilində qüvvədə olan normativ-hüquqi aktlara aiddir və Azərbaycan Respublikasının ərazisində həyata keçirilən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məzmununu müəyyən edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 11-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxili sular, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan hissəsi, Azərbaycan Respublikasının üzərindəki hava məkanı daxildir.

Bir sıra beynəlxalq müqavilələr istisna hal təşkil edir, belə ki, onlarda başqa qaydalar nəzərdə tutula bilər, o cümlədən əməliyyat-axtarış tədbirləri Azərbaycandan kənar da keçirilə bilər. Azərbaycan Respublikasının başqa dövlətlərlə cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində bağladığı müqavilə və sazişlər çərçivəsində respublikanın hüduqlarından kənar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi imkanlarını reallaşdırmaq mümkündür.

MDB-yə daxil olan dövlətlərin daxili işlər nazirlikləri Şurası tərəfindən 17 dekabr 1998-ci ildə imzalanmış «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin xüsusi müşayiət sferasında əməkdaşlıq haqqında» Saziş (əməliyyat kəşfiyyatının, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin, gizli xarici müşahidənin müşayiət olunması nəzərdə tutulur) imzalanmışdır. Bu sazişin 2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, tərəflər əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin xüsusi müşayiət olunmasına dair sorğuların icra edilməsi yolu ilə əməkdaşlıq edirlər.

«ƏAF haqqında» Qanunun zamana görə qüvvəyə minməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və normativ-hüquqi aktlar haqqında qanuna əsaslanır. Məsələn, Konstitusiyanın 98-ci maddəsində göstərilir ki, «Qanun və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarının özündə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, qanun və qərar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir».

Normativ-hüquqi aktın qüvvəyə minməsinin dəqiq vaxtının müəyyən edilməsi o deməkdir ki, məhz həmin vaxtdan etibarən, o, icra olunmalıdır, yeni normativ-hüquqi akt hüquqi qüvvəyə mindiyi vaxtdan sonrakı münasibətlərə aid edilir. Qanunun geriye qüvvəsi yoxdur. Bu prinsipdən istisnaya iki halda yol verilir.

1. Əgər normativ-hüquqi aktın özündə onun geriyə qüvvəsi müəyyən edilmişdirsə;

2. Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin VII hissəsinə əsasən, fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdıran, hüquq məsuliyyətini aradan qaldıran və ya yüngülləşdirən normativ-hüquqi aktların qüvvəsi geriyə şamil edilir.

Yuxarıda qeyd edilənləri rəhbər tutaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin zamana görə qüvvəsinin əsas qaydasını belə ifadə etmək olar: «Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin xarakter və məzmunu konkret əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi vaxtı qüvvədə olan əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin normaları ilə müəyyən edilir». Həmin qanun 17 noyabr 1999-cu il tarixində qüvvəyə minmiş hesab olunan «ƏAF haqqında» Qanundur.

«ƏAF haqqında» Qanunun şəxslərin dairəsinə görə qüvvəsinin şərhini vermək üçün ilk növbədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 24-71-ci maddələri rəhbər tutulmalıdır. Qeyd edilən maddələr içərisində, xüsusilə də 25-ci maddənin (bərabərlik hüququ) I və III hissələrini bir fundamental əsas kimi rəhbər tutmaq lazımdır. Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin göstərilən hissələrində qeyd edilir ki, hamı məhkəmə və qanun qarşısında bərabərdir və dövlət irqindən, milliyyətindən, dinə münasibətindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dini, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır. Məhz bu normalar rəhbər tutaraq, «ƏAF haqqında» Qanunun 3-cü maddəsinin III hissəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, hər hansı şəxsin vətəndaşlığı, milliyyəti, cinsi, yaşayış yeri, sosial və əmlak vəziyyəti, qulluq mövqeyi, ictimai birliklərə mənsubiyyəti, dinə münasibəti və siyasi baxışları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməz.

Lakin qanunun şəxslər dairəsinə görə qüvvəsində bəzi istisna hallar mövcuddur ki, həmin istisna hallar bəzi kateqoriya şəxslərin toxunulmazlıq hüququ ilə bağlıdır. Bununla bağlı məsələlərin həll olunması Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələri (mad. 12, 13, 24-80, 90, 91, 106, 107, 123 və 128) və eyni zamanda bir sıra qanunlarla tənzimlənir. Məsələn, «Konstitusiya Məhkəməsi haqqında» 26 dekabr 2003-cü il tarixli, «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» 10 iyun 1997-ci il tarixli, «Prokurorluq haqqında» 7 dekabr 1999-cu il tarixli və s. Qanunlar.

Deyilənləri yekunlaşdırarkən, «ƏAF haqqında» Qanunun səciyyəvi cəhətlərini qeyd etmək lazımdır.

«ƏAF haqqında» qüvvədə olan Qanun:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qanunvericilik səviyyəsində həyata keçirilməsinin ümumi qaydalarını müəyyən edir;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin əhəmiyyətini artırmışdır;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bütün subyektləri üçün bu fəaliyyətin həyata keçirilməsinin ümumi müddəalarını müəyyənləşdirmişdir;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquq normalarının kodifikasiyasının (sistemləşdirilməsinə) və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin yeni sahəsinin formalaşdırılmasının təməlini qoymuşdur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi nizamlanmasının III qrupuna digər qanunlar daxil edilir. Bu qrupa daxil olan qanunları şərti olaraq bir neçə yarımqrupa bölmək, sistemləşdirmək olar.

Birinci yarımqrupa və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı meydana çıxan qrup ictimai münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktları aid etmək olar. Bu cür normativ hüquqi aktlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin bazis əsaslarını müəyyən edən aktlardır. Bu yarımqrupa Cinayət Məcəlləsi, Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, «Dövlət sirri haqqında» Qanunu və s. aid edilir.

İkinci yarımqrupa əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik subyektlərin fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar aiddir. Bu yarımqrupa 28 oktyabr 1999-cu il tarixli «Polis haqqında», Qanunu, Gömrük Məcəlləsini, Vergilər Məcəlləsini və s. misal göstərmək olar.

Üçüncü yarımqrupa ayrı-ayrı cinayətlərə qarşı mübarizə istiqamətində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan konkret (ayrıca) ictimai münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktları aid etmək olar. Onların sırasında «Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında», «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında», «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Qanunları və s. misal göstərmək olar.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsaslarının dördüncü yarımqrupuna qanunlar istisna olmaqla, digər normativ-hüquqi aktları aid etmək olar. Belə normativ-hüquqi aktlara Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarlarını aid etmək olar. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» fərmanı, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üçün vəsaitlərin xərclənməsi qaydaları və normalarının təsdiq edilməsi barədə» 28 noyabr 2002-ci il tarixli 190-8 nömrəli qərarı və s.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsaslarının beşinci qrupunu əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların normativ-hüquqi aktları təşkil edir. Bu aktlara ümumi tələblər verilir. Bu tələblər «ƏAF haqqında» Qanunun 2-ci maddəsinin II hissəsində aşağıdakı redaksiyada öz əksini tapmışdır. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar

öz səlahiyyətləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilini və taktikasını tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar qəbul edirlər. Bu qrup normativ hüquqi aktlara hər hansı bir konkret nazirlik, komitə tərəfindən qəbul edilən və yaxud əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bu və ya digər istiqamətləri üzrə onların birgə qəbul etdikləri normativ hüquqi aktları aid etmək olar.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində ictimai münasibətlərin hüquqi nizamasılmasının altıncı və ya xüsusi qrupuna o qanunvericilik aktlarını aid etmək olar ki, onlarda xüsusi əməliyyat-axtarış münasibətlərinin bilavasitə nizamlanması ilə bağlı hüquq institutları və ayrıca qaydalar yoxdur, lakin onlarda təsbit olunan göstərişlər universal xarakter daşıyaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində mütləq realizə olunur. Məsələn, onlara «Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında», «Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunları və s. aid etmək olar.

Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində cinayət-axtarış hüququnun mahiyyəti, sosial təyinatı və rolu barədə məlumat əldə etmək üçün bu sahədə mövcud olan münasibətləri nizamlayan hüquq normalarının təhlilini aparmaq başlıca amillərdən biridir.

Cinayət-axtarış hüquq normaları əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətləri tənzimləmə məqsədilə dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş davranış qaydasıdır.

Cinayət-axtarış hüquq normaları digər hüquq sahələrinin normaları kimi müvafiq quruluşa malikdir. Hüquq normasının quruluşu dedikdə, onu təşkil edən elementlərin vəhdəti və onlarla qarşılıqlı əlaqədə olma başa düşülür.

Hüquq nəzəriyyəsindən bizə məlumdur ki, hüquq norması quruluşuna görə, üç elementdən hipoteza, dispozisiya və sanksiyadan ibarətdir. Cinayət-axtarış hüquq normalarının quruluşunu səciyyələndirərkən, həmin normaların əsasən iki elementdən – hipoteza və dispozisiyadan ibarət olduğu məlum olur. Belə ki, hüquq nəzəriyyəsinə əsasən, hipoteza normada əks olunan qaydanın hansı faktiki şəraitdə və şərtlərlə realizəsini özündə ehtiva edir. Cinayət-axtarış hüquq normalarında hipoteza normada əks olunan qaydanın hansı faktiki şəraitdə realizəsini özündə ehtiva edir. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin VI hissəsinin 1-ci bəndinə əsasən, şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün ƏAF subyektləri hakim qərarı olmadan telefon danışığılarına qulaq asa, poçt, teleqraf və digər göndərişlərini yoxlaya, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanı çıxara, habelə insanları güdə bilər.

Hüquq nəzəriyyəsinə əsasən, dispozisiya hüquq normasının hipotезasında nəzərdə tutulmuş şərtlər olduqda, davranışın necə ola

biləcəyini və olmalı olduğunu əks etdirən elementdir. Dispozisiya - cinayət-axtarış hüquq normalarının əsas hissəsi olub, icazə verilən və qadağan edilən davranış qaydasının özüdür. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 8-ci maddəsi – ƏAF subyektlərinin səlahiyyət hədləri və ya 10-cu maddəsi – əməliyyat-axtarış tədbirləri, yaxud 16-cı maddə – ƏAT-nin nəticələrindən istifadə edilməsi və s.

Cinayət-axtarış hüquq normalarının hipotezasının aşağıdakı 3 növü fərqləndirilir:

- sadə- hüquq normasının realizəsi üçün konkret bir şərait və şərt nəzərdə tutulur. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin III hissəsi (Bu maddənin I hissəsinin 3-5, 8, 9 (texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyazan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerinə münasibətdə) və 10-cu bəndlərində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirləri bu maddənin IV hissəsində göstərilən hallar istisna olmaqla, məhkəmənin (hakimin) qərarı əsasında həyata keçirilir);

- mürəkkəb- hüquq normasının realizəsi üçün iki və ya daha çox şərt və şərait nəzərdə tutulur. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 16-cı maddəsinin I hissəsi (Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materiallar bu qanuna müvafiq əldə edildikdə və Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və yoxlanıldıqda, cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilər.);

- alternativ- hüquq normasının realizəsi üçün alternativ şərt və şərait nəzərdə tutulur. Həmin şərtlərdən birinin olması normanın realizəsi üçün kifayət edir. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 16-cı maddəsinin VI hissəsi (Açılmamış cinayətlər üzrə insanların təhlükəsizliyinə və ya istintaqa ziyan vura biləcək əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticəsində əldə edilmiş məlumatlarını yaymaq qadağandır.);

Cinayət-axtarış hüquq normalarının dispozisiyasının əsasən 3 növü fərqləndirilir:

- sadə – davranış bu və ya digər birmənalı məzmunu əks etdirən dispozisiya. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin IV hissəsi (Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı informasiya sistemlərindən, video və səsyazmadan, kino və fotoşekillərdən, həmçinin vətəndaşların həyatı və sağlamlığına, ətraf mühitə zərər verməyən digər texniki və başqa vasitələrdən istifadə edilə bilər);

- göndərici – davranış qaydasının özü həmin normada göstərilmir, istifadəçi həmin normativ-hüquqi aktın digər normasına göndərilir. Çünki, həmin davranış qaydası digər normada öz əksini tapmışdır. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin I hissəsində qeyd olunur ki, bu Qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmayan məqsədləri güdmək və ya vəzifələri yerinə yetirmək qadağandır;

- blanket dispozisiya növündə digər hüquq mənbələrinə istinad edilir. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinin V hissəsinə əsasən Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin

pensiya təminatı «Əmək pensiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir.

Cinayət-axtarış hüquq normalarını müxtəlif meyarlar əsasında səciyyələndirmək olar.

Cinayət-axtarış hüquq normaları tənzimləmə predmetinə görə iki növə ayrılır:

- maddi cinayət-axtarış hüquq normaları;
- prosessual cinayət-axtarış hüquq normaları.

Maddi cinayət-axtarış hüquq normaları ƏAF-də iştirak edən şəxslərin hüquqlarını, vəzifələrini və məsuliyyətini müəyyən edir. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 6 (ƏAF subyektlərinin vəzifələri), 7 (ƏAF subyektlərinin hüquqları), 17-ci (ƏAF subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin hüquqi və sosial müdafiəsi) maddələri.

Prosessual cinayət-axtarış hüquq normaları maddi normalarda göstərilən hüquq və vəzifələrin həyata keçirilmə qaydalarını nəzərdə tutur. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin III və V hissələri, 14-cü maddəsi (ƏAT-nin həyata keçirilməsi), CPM-nin 445-448-ci maddələri və s.

Hüquqi məzmununa görə cinayət-axtarış hüquq normalarını aşağıdakı növlərə bölmək olar:

- məcbureddici normalar – hər hansı hərəkətlərin görülməsi vəzifəsini müəyyən edir. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin V hissəsinə əsasən, həmin maddənin IV hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarla (məhkəmə qərarı olmadan ƏAT-nin keçirildiyi hallar) ƏAF subyektləri həyata keçirilmiş tədbirlər barəsində 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərarı təqdim etməlidirlər;

- qadağanedici normalar – müəyyən hərəkətləri qadağan edir. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin I hissəsinin 2-ci bəndi «hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının sirinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır;

- səlahiyyətverici normalar – müəyyən hərəkətlərin görülməsi üçün səlahiyyət verir. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 16-cı maddəsinin VIII hissəsinə əsasən, hər hansı cinayətin törədilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatlarla tanış olmaq hüququ məlumatların mənbəyini aşkarlamamaq şərti ilə yalnız həmin cinayət işi üzrə istintaqı aparan şəxsə, prokurora və ya məhkəməyə verilir.

Qeyd olunan normalardan başqa, cinayət-axtarış hüquq sahəsinə aidiyyəti olan normativ-hüquqi aktlarda xüsusiləşdirilmiş normalarda rast gəlinir. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- təsbitedici normalar – ümumi şəkildə tənzimlənən münasibətlərin müəyyən elementlərini ifadə edir. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin VII hissəsi: «Əməliyyat tapşırığını yerinə yetirərkən, ƏAF subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxsin cinayətkar qrupların və ya

kriminogen obyektlərin daxilində olması, habelə bu zaman zəruri özünümüdafiə və ya son zərurət halında onun tərəfindən yol verilmiş hərəkətlər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada cəzayət tərkibini yaratmır.

- definitiv normalar – hüquqi anlayış və kateqoriyaların elmi ifadə olunmuş təriflərini əks etdirir. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 1-ci maddəsində ƏAF-nin anlayışı verilmişdir. Bundan əlavə, DİN-in müvafiq normativ aktında əməliyyat-qeydiyyat işlərinin hər bir növünə anlayış verilmişdir.

- prinsip normalar – fəaliyyətin müəyyən olunmuş prinsiplərini özündə əks etdirir. Misal olaraq «ƏAF haqqında» Qanunun 3-cü maddəsini (ƏAF-nin prinsipləri) göstərmək olar.

Sual 3.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində yaranan hüquqi münasibətləri tənzimləyən qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar.

Hüquq nəzəriyyəsində hüquqi qüvvəsinə görə bütün normativ hüquqi aktlar qanunlara qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlara bölünür. Hüquqi qüvvə onların təsnifatının mühüm əhəmiyyətli əlamətidir və dövlət normativ nizamlaşdırma sistemində yerini və əhəmiyyətini müəyyən edir. Hüquqyaratma nəzəriyyəsinə və təcrübəsinə müvafiq olaraq ali hüquqyaratma orqanlarının normativ hüquqi aktları aşağı hüquqyaratma orqanlarının normativ hüquqi aktlarından daha yüksək hüquqi qüvvəyə malik olur. Bu baxımdan qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar qanun əsasında, qanuna uyğun, qanunverici göstərişlərin konkretləşdirilməsi üçün, onun icrası naminə qəbul edilən normativ hüquqi aktların növlərindən biridir.

Qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar qanunların icrasını təmin edən əvəzsiz vasitələrdir. Qanunverici normaların həyata keçirilməsi mexanizmində qanunlarla yanaşı, qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar böyük əhəmiyyətə malikdir. Müəzərənin əvvəlində qeyd olunduğu kimi, qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar onu qəbul edən orqanların hüquqi vəziyyətindən, habelə aktların xarakter və təyinatından asılı olaraq bir neçə növə bölünür ki, bu aktlarda aparıcı yer prezident fərman və sərəncamlarına, hökumət qərarlarına məxsusdur. Nazirlik və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları əmr və təlimatlar hazırlayaraq təsdiq edirlər.

Qanunvericilik sistemində mövcud olan iyerarxiya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində də mövcuddur və Konstitusiyanın 149-cu maddəsində öz əksini tapmışdır. Belə ki, həmin maddənin III-VI hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının qanunları Konstitusiyaya, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

fərmanlarına, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aktları öz növbəsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına zidd olmamalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti çoxşaxəli, mürəkkəb bir fəaliyyət olduğundan, həmin sahəyə aid olan ictimai münasibətlərin hamısının qanunla əhatə olunaraq nizamlanması mümkün deyildir. Ona görə də əməliyyat-axtarış fəaliyyətində mövcud olan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlardan geniş istifadə olunur.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin nizamlanmasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin normativ aktları xüsusilə mühüm rol oynayır. Prezident tərəfindən qəbul olunmuş normativ aktlardan danışarkən, onların tək cə əməliyyat-axtarış qanunvericiliyinin həyata keçirilməsindəki rolu deyil, ümumiyyətlə, cinayətkarlığa qarşı mübarizədə onların mühüm əhəmiyyəti qeyd olunmalıdır. Təsadüfi deyil ki, cinayətkarlığa qarşı respublikamızda əsl mübarizə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə onun tərəfindən imzalanmış 09 avqust 1994-cü il tarixli «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» fərmanı ilə elan edilmişdir. Prezidentin bu fərmanı cinayətkarlıqla mübarizədə zəruri hesab edilən bir sıra normativ aktların qəbul edilməsini tezləşdirmiş, bəzi hallarda isə həmin qanunların ayrı-ayrı normalarının məzmununu müəyyən etmişdir. Məsələn, adı çəkilən fərmanın 9-cu bəndində deyilir ki, respublika prokurorluğuna və daxili işlər nazirliyinə tapşırılsın ki, hazırlanan cinayət haqqında ciddi dəlillər olduqda, təhqiqat orqanlarının əməkdaşlarına mülkiyyət formasından və tabeliyindən asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatlara məxsus bina və tikililəri müayinə etmək hüquqları verilməsi üçün qanunvericilik aktlarında zəruri dəyişikliklər edilməsi haqqında təklifləri bir ay ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsinlər. Fikrimizcə, fərmanın bu bəndi Azərbaycan Respublikası «ƏAF haqqında» Qanununun 10-cu maddəsinin bir sıra bəndlərinin məzmununu müəyyən etmişdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 noyabr 1999-cü il tarixli «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun tətbiq edilməsi barədə» fərmanı mühüm rol oynayır. Fərmanda Qanununun tətbiqini təmin etmək məqsədilə fərmanda bir sıra mühüm addımların atılması nəzərdə tutulmuş və bu məqsədlə dövlət orqanlarının konkret vəzifələri müəyyən edilmişdir.

Fərmanda Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə qüvvədə olan qanunvericilik aktlarını «ƏAF haqqında» Qanuna uyğunlaşdırmaq, müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının həmin qanuna uyğunlaşdırılmasını təmin etmək, «ƏAF haqqında» Qanununun pozulmasına görə məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktının layihəsinin hazırlanması barədə göstərişlər verilmişdir ki, bunlarsız qeyd olunan qanunun tətbiqi mexanizmini təsəvvür etmək mümkün deyil.

Prezidentin fərmanda qeyd olunan göstərişləri qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilməsi prosesində icra olunmuşdur.

Fərmanda sərəncam xarakterli normalarla yanaşı, şərhədici normalar da vardır. Qanunda geniş istifadə edilmiş bəzi anlayışların izahı fərmanın ikinci hissəsində verilmişdir. Məsələn, burada qeyd olunur ki, Qanunun 5-ci maddəsinin IV hissəsində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanının səlahiyyətlərini Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 19 iyun tarixli 507 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi (Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi), Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Xarici Kəşfiyyat Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirirlər».

Bundan sonra Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı fərman və sərəncamlar əsas etibarilə cari təşkilati və prosedural məsələlərə toxunur ki, bu sıraya aşağıdakı normativ aktları aid etmək olar:

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Fərmanı, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində ƏAF subyektlərinin tətbiq ediləcəkləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısı müəyyən olunmasına baxmayaraq, həmin tədbirlərin konkret olaraq hansı subyekt tərəfindən hansı həcmdə tətbiq olunması bu fərmanla müəyyən olunmuşdur;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun icrasının təmin edilməsi barədə» 22 may 2007-ci il tarixli Fərmanı və s.

Sonuncu qeyd etdiyimiz fərmanda əsasən şərhədici normalar öz əksini tapmışdır. Belə ki, «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Qanunun 24, 30 və 31-ci maddələrində narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və onların prekursorlarının qanunsuz idxalına, ixracına, tranzit nəql edilməsinə və istehsalına qarşı mübarizəni həyata keçirmək məqsədilə «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş nəzarət qaydasında mal alma və nəzarətli göndəriş tədbirlərinin tətbiq olunması hüququ müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşlarına verilmişdir. Qanunda qeyd olunan müvafiq icra hakimiyyəti orqanları Prezidentin 22.05.2007-ci il tarixli 578 nömrəli fərmanda konkretləşdirilmiş və fərmanın 1.4-cü bəndinə əsasən qanunun 24, 30 və 31-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti

orqanlarının səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Dövlət Sərhəd Xidməti və Dövlət Gömrük Komitəsi öz səlahiyyətləri daxilində həyata keçirirlər».

Ali icra hakimiyyətinin normativ hüquqi aktları içərisində ikinci yeri hökumətin (Nazirlər Kabinetinin) qərarları tutur. Məsələn, Nazirlər Kabinetinin «Sərxoşluq hallarının bütün növlərinin və insan bədəninin daxilində narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin gizlədilməsi hallarının müəyyən edilməsi məqsədilə tibbi müayinənin keçirilməsi qaydası barədə» 20.09.2000-ci il tarixli, «Vəzifəli şəxsin və ya vətəndaşın dövlət sirri təşkil edən məlumatlarla işləməyə buraxılması Qaydasının təsdiq edilməsi barədə» 17.10.2002-ci il tarixli, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində gizli qaydada informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi texniki vasitələrin növlərinin siyahı» barədə qərarlar və s.

ƏAF sahəsində mövcud olan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanlarının idarədaxili və idarələrarası normativ hüquqi aktları özünəməxsus rol oynayır. Əməliyyat-axtarış orqanlarının normativ hüquqi aktları ƏAF sahəsində meydana gələn və qanunla tənzimlənən ictimai münasibətlərin konkretləşdirilərək həyata keçirilməsinə xidmət edir. Belə normativ aktlar bir qayda olaraq məhdud, xidməti xarakter daşıyır. «ƏAF haqqında» Qanunun 2-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, ƏAF subyektləri öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilini və taktikasını tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar qəbul edirlər. Buradan idarə səciyyəli normativ aktların aşağıdakı xüsusiyyətlərini müəyyən etmək olar:

- idarə səciyyəli aktların qüvvəyə minməsi üçün xüsusi qayda mövcuddur;
- həmin aktlar onları qəbul edən dövlət orqanlarının qanunla müəyyən olunmuş səlahiyyətləri çərçivəsində qəbul edilir;
- onların hüquqi qüvvəsi mühüm dərəcədə onları qəbul edən orqanların funksiyalarından asılıdır;
- idarə səciyyəli normativ aktlar mövcud qanunlara, prezident fərmanlarına və hökumətin qərarlarına uyğun olmalıdır.

ƏAF-nin idarədaxili hüquqi tənzimlənməsində dövlət sirrinin mühafizəsi və məxfilik rejiminin təmin edilməsi, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və taktikasının konspirativliyi və s. məsələlər nəzərdə tutulur. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, «Dövlət sirri haqqında» 7 sentyabr 2004-cü il tarixli Qanunun 5-ci maddəsində kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində bir çox məlumatlar dövlət sirrinə aid olduğundan, idarə səciyyəli əmr və təlimatların əksəriyyəti «məxfi», «tam məxfi» qrifli olurlar. Bu növ normativ aktlara əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və taktikası, əməliyyat tədqiqi və əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə icraatın həyata keçirilməsi və s. dair əmr və təlimatları misal göstərmək olar.

Bu növ normayaradıcılığı əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən müxtəlif subyektlər tərəfindən əmr, qərar, təlimat, əsasnamə, göstəriş,

kollegiya qərarları qəbul etmək yolu ilə reallaşdırılır. Bu aktların məzmunu tam həcmdə «ƏAF haqqında» Qanunun tələblərinə cavab verir və bu fəaliyyətin formasını, onun təcübədə tətbiqinin metodikası və taktikasını müəyyənləşdirir.

İdarələrarası hüquqi tənzimləmə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin müxtəlif subyektlərinin fəaliyyət sahəsinə aid edilən idarələrarası funksiyaları həyata keçirmək məqsədilə aktların qəbul edilməsini nəzərdə tutur.

Faktiki olaraq bu növ normativ aktlar daha geniş miqyasda təsir qüvvəsinə malik olur və icrası zəruri olan idarələrarası normativ aktlara aid edilir. Qeyd edilən normativ aktlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi və cinayətkarlığa qarşı mübarizədə ümumi vəzifələrin həlli üçün qəbul olunur və tətbiq edilir. Bu normativ aktlara aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların dövriyyəsinə, habelə narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsində iştirak edən, o cümlədən narkomanlıq xəstəliyinə düçar olan şəxslərə dair ümummilli məlumat bankının təşkili, həmçinin məlumat bankına məlumatların göndərilməsi və oradan məlumatların alınması qaydaları barədə» Təlimatın təsdiq edilməsi haqqında» ƏAF subyektlərinin birgə əmri;

- «Axtarışda olanların, naməlum meyitlərin, səhhətinə və yaşına görə özləri haqqında məlumat verə bilməyən şəxslərin vahid uçotunun təşkili və aparılması qaydaları barədə» Təlimatın təsdiq edilməsi haqqında» ƏAF subyektlərinin birgə əmri;

- «Tərədilmiş və hazırlanan cinayətlərə dair məlumatların yoxlanılması zamanı səlahiyyətli orqanlar tərəfindən ilkin tədbirlərin aparılması qaydası və ya bu sahədə qarşılıqlı əlaqələrin təşkili haqqında» Təlimatın təsdiq edilməsi barədə» ƏAF subyektləri ilə Baş Prokurorluğun birgə əmri və s.

NƏTİCƏ

Mühazirədə nəzərdən keçirdiyimiz qanun və bir çox digər qanunqüvvəli normativ aktlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasını təşkil edir və bu sahədə yaranan, inkişaf edən və dəyişən ictimai münasibətləri tənzimləməklə fəaliyyətin qanunauyğun həyata keçirilməsini təmin edir. Bu, özü sivil, hüquqi, demokratik dövlətdə fəaliyyətin əsas prinsiplərindən biridir. Bu baxımdan cinayətkarlığa qarşı mübarizə təcrübəsinin təsiri nəticəsində və həmçinin beynəlxalq qanunvericiliyə, insanların qanuni maraqlarına, cəmiyyətin obyektiv tələblərinə müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasını təşkil edən normativ-hüquqi aktlar daim təkmilləşdirilməlidir. Bununla əlaqədar olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gələcək inkişafı və təkmilləşdirilməsində əsas diqqəti insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin birbaşa cinayət prosesində istifadə edilməsi mexanizmlərinin işlənilməsinə, hazırlanmasına, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi-normativ bazasının öz əhəmiyyətini itirmiş konservativ normalardan azad olmasına yönəltmək zəruridir. Bir sözlə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik müasir həyatın və beynəlxalq qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq olaraq yeniləşməlidir.

Polis Akademiyasında təhsil alan kursant və dinləyicilər əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasını təşkil edən normativ hüquqi aktları mükəmməl öyrənməli və bu sahədə baş verən əlavə və dəyişiklikləri daim izləməlidirlər. Bunun öyrənilməsinin əhəmiyyəti ən əsas ondan ibarətdir ki, hər bir polis əməkdaşı əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirdiyi zaman öz fəaliyyətini qanunauyğun təşkil etməli, hüquq normalarını dəqiq tətbiq etməyi bacarmalıdır.

Tərtib etdi:

“DİO-nun ƏAF» kafedrasının baş müəllimi, polis polkovnik-leytenantı

Salmanzadə Nurəddin